

SZIGETHY EMMA

Velünk élő hagyományok – mindennapra

A kulturális örökség és összetettsége

Abból a célból, hogy a nemzeti és az egyetemes történelem során felhalmozott kulturális örökség feltárásának, tudományos feldolgozásának, megóvásának, védelmének, fenntartható használatának és közkinccsé tételének törvényi feltételeit megteremtse, az Országgyűlés megalkotta a Kulturális Örökség Védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvényt, ami a régészeti örökség, a műemléki értékek és a kulturális javak széles körét érinti.

Ebben a megközelítésben a kulturális javak közé tartoznak: az élettelen- és élő természet keletkezésének, fejlődésének, az emberiség, a magyar nemzet, Magyarország történelmének kiemelkedő és jellemző tárgyi, képi, hangrögzített, írásos emlékei és egyéb bizonyítékai – az ingatlanok kivételével –, valamint a művészeti alkotások.

Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás, és alakulásuk/alakításuk folyamata – ezek olyan összefüggések, amelyek immár három évszázada jelen a magyar tudományos- és politikai közbeszédben¹. A nemzeti kultúra különböző értelmezéseiben és lehetséges közvetítésében a nemzet-felfogások eltérő politikai- és társadalmi felfogásai is tükröződnek. A globalizálódás a kérdést és a vele kapcsolatos nemzeti kulturális felelősséget sokban befolyásolja. A kulturális örökség értéket képviselő emlékeinek fenntartása, megőrzése és tovább örökítése minden nemzedék elsődrendű kötelessége.

A néphagyományok, népszokások, a népi kultúra megőrzése megkerülhetetlen és halaszthatatlan feladat, hiszen hatványozottan ki van téve az eltűnés veszélyének. Napjainkban minden közösség szembesül azzal a kérdéssel, hogyan őrizheti meg kulturális arculatát, önazonosságát. A kulturális örökség megőrzésének szándéka az utóbbi évtizedekben mind több területre terjedt ki, az örökség fogalma árnyaltabbá vált, az állami, közösségi feladattá vállalat erősödött, amit a kormány szintű intézkedések is befolyásolnak². Erősek a réteg-, a regionális meg a helyi kulturális kezdeményezések, maradandó értékek születnek, mint követhető ez a bányászatban az 1989 után újra kibontakozott Borbála-tisztelet és a múlt emlékei megőrzése terén³. Mindezek mellett – a gazdag tényanyagot terjedelmi okokból redukálva – megállapítjuk, hogy a nemzeti kultúra megőrzése, megerősítése és napi szinten

¹ Barna Gábor (2011) Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás. A népi kultúra szerepe a nemzeti kultúra és a magyar identitás megszerkesztésében. Kultúra és identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus plenáris előadásai. Debrecen, 2006. augusztus 22–26. Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság. Budapest. 61-86.

² Gál Tibor, Kiss Adrien (2011) A kulturális sokszínűség. Szolgáltatás-menedzsment. Eger. Eszterházy Károly Főiskola.

³ vö. BKL Bányászat idevonatkozó beszámolóit vagy a Pécsi Bányászattörténeti Alapítvány tevékenységét: 15 éves a Pécsi Bányászattörténeti Alapítvány. BKL Bányászat. 2017.1.2-39.

tartása érdekében a rádió közvetített ismeretek befolyása nélkülözhetetlen. Történeti példa erre – hogy csak ezekre hivatkozzunk – a mindennapi déli harangszó és a mindennapi kalendárium közvetítésének alakulása.

Rádió a nemzeti identitás megtartásában

Magyarországon az 1888. évi 31. tc. mondta ki, hogy a villamosság útján való írás-, hír-, kép- és hangközvetítés állami monopólium. 1894-ben megalakítják a Telefonhírmondó Rt.-t. A trianoni magyar, immár önálló állam nemzetpolitikájának egyik kifejezése volt az önálló rádió megteremtésének ügye. 1924-ben *amatőrrádiós-láz tört ki Budapesten*. Rendelet jelenik meg a rádiókészülékek bejelentésére, március 15-én Apponyi Albert beszédet intéz a „mélyen tisztelt láthatatlan közönség”-hez. 1924-ben kezdi meg kísérleti üzemét a csepeli 250 W-os adó. A közvetítés a Posta Kísérleti Állomáson, egy bútorszállító kocsiból folyik. A műsorban többek között elszámolnak 100-ig, majd vissza, utána felolvassák a telefonkönyv díjszabási táblázatát. Detektoros vevők terjednek.

A rádióra kiírt koncessziós pályázatot 1925-ben a Telefonhírmondó Rt. nyerte el, így ezután műsorai beolvadtak a rádióéba. Az újonnan létrejött Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt a Magyar Távirati Iroda (MTI) érdekeltségi körébe tartozott, amelynek része volt a rádió hivatalos hetilapja, a Rádióélet is. 1925-ben kezdődtek a kísérleti adások. A bemondó, Magyar Imre: „Halló, halló, itt a magyarországi Rádióhírmondó 2 kW-os leadó-állomása az 565 m-es hullámhosszon” mondattal köszönti a hallgatókat.

A rádió első elnöke Kozma Miklós – egyben az MTI elnöke – volt. Működése ideje alatt igyekezett a rádiót függetlennek tartani a politikai propagandától. Tanító, nevelő és szórakoztató funkciót kívánt a rádióknak, akárcsak a BBC első igazgatója, Lord Reith, de mindemellett a független nemzeti ideológiát is szolgálta. Ezen az alapon igényes komolyzenét és jazzt is sugárzott a politikailag is elvárt cigányzene és magyarnóta mellett. A műsorkészítés és a műsorok tartalmi, formai- és időbeni alakulása ez időtől folytonos viták és egyeztetések folyamata, ami a mindig fontos rádió közvetítő, befolyásoló funkciójából adódik.

Idézünk a rádió hivatalos megnyitásakor, 1925. december 1-én elmondott beszédekből: *„Ezzel bevonult a magyar művelődés rendszerébe egy új, jelentős tényező, amely nagy feladatokra hivatott, egyrészt népünk oktatása és kulturális emelkedése terén, másrészt a magyar műveltségnek, kivált a magyar zenének és általában a magyar névnek a külföldön való megismertetése terén. Midőn, mint a m. kir. Postának vezérigazgatója, ezennel szívből s hazafias örömmel üdvözlöm a magyar rádió-vevőkészülékek közönségét, mint mindazokat, akik hallgatják a mi szolgáltatásainkat, egyúttal a Mindenható áldását kérem a magyar broadcasting intézményére és annak jövő fejlődésére.”* (Demény Károly államtitkár, a Magyar Királyi Posta vezérigazgatója). *„Fogadalmat teszek arra, hogy minden üzleti szempontot háttérbe szorítva, tisztán csak a magyar kultúra szempontjait szem előtt tartva fogjuk ezt a fegyvert kezelni...”* (Kozma Miklós miniszteri tanácsos megnyitóbeszédéből).

A rádió kezdettől igyekezett a nemzeti gondolatot, eszmevilágot, a történelmi eseményeket, a tapasztalatokon épülő, a tudományok fejlődésével bővülő népi ismereteket, mint a magyar kultúra sajátos elemeit is közvetíteni. Így születtek és születnek emlékeztető méltó műsorok, sorozatok, amelyek máig meghatározók.

A sok történés közül egyik első, a déli harangszó bekerülése a rádió műsorfolyamába, két vonatkozásban is érdekes. A déli harangszó közvetítése egyrészt összefüggött a nándorfehérvári (Belgrád) csatában aratott győzelemre emlékezéssel, másrészt kapcsolódik egy, a pontos időt igénylő magánjavaslathoz.

A nándorfehérvári csata

Az Európa felé törő török hadak elleni küzdelem tudatosítására III. Kallixtusz pápa 1456. június 29-én kelt Imabullájában (Cum hiis superioribus annis) írta elő az egész egyházra a déli harangszót. Célja az volt, hogy a muszlimoknál naponta ötször imára hívó müezzin kiáltásához hasonlóan a keresztényeket is imára szólítsa a magyarországi kereszties sereg törökök elleni győzelméért. A hír akkorra ért Magyarországra, amikor a vár melletti csatában, 1456. július 22-én Hunyadi János vezetésével legyőzték a törököket. Ezzel majd hetven évre megállították a törökök további európai terjeszkedését és Magyarország meghódítására irányuló próbálkozását. Ma általánosan elfogadott, hogy a déli harangszó az egész keresztény világban azóta a nándorfehérvári diadalra emlékeztet, mert III. Kallixtusz pápa a déli harangszóval szerette volna megköszönni és kimutatni a győzelem jelentőségét a keresztény világnak. A harangszó elrendelése azonban már a döntő ütközet előtt megtörtént, de a lényeg nem változott: a déli harangszó így megerősítve a küzdelem emlékére szokásként maradt meg a keresztény világban. A mindennapos déli harangozás először Magyarországon lett szokássá és később innen terjedt át az európai keresztény országokra. Magyarországon a legtöbb protestáns templomban is harangoznak délben.

A pontos idő

A Magyar Rádióban 1928. április 1-jén, tizenkét órakor hallhatták először a déli harangszót. Egy visszaemlékezés⁴ ezt írja: „A déli harangszó. 1928. április 1., 12 órakor megkondukt az első „déli harangszó” a rádióban. Kevesen tudják, kinek volt az ötlete ez a szívet melengető, kedves mozzanat, amely nélkül ma a rádiót el sem tudnánk képzelni. Monoron, a Kossuth Lajos-utcában, dr. Borzsák József tanár agyában fogamzott meg a gondolat. Gyermekkorában a vasúti állomás szomszédságában lakott és az állomás jelzőharangja után igazította az egész család az órát. Ez a jelzőharang délben is megszólalt, s édesapja gyakran kérdezte a gyerekektől: „szignált már?” Amikor a rádió délben bemondta a pontos időt, eszébe jutott, mennyivel szebb volna, ha ehelyett a harang szólalna meg a rádióban. A gondolat nem hagyta nyugodni, végül leült és levelet írt régi barátjának, nyolc éven át a Lónyay-utcai ref. gimnáziumba, volt iskolatársának, Szóts Ernőnek, ismertetve tervét és választ kérve. Pár héttel később, 1928. március 23-án hozta meg Monorra a posta Szóts választát:

„Kedves Jóska!

Február 5-én kelt szíves soraidra értesítelek, hogy az abban foglalt javaslatodat megfontolás tárgyává tettük és ennek következtében április 1-től kezdődőleg a déli műsort a következőképpen fogjuk adni: 11 óra 45 perckor pontos időjelzés, hírek, közgazdaság. 12 órakor: Déli harangszó az egyetem-téri templomból, utána zene. Az egyetem-téri templom harangozását vettük azért, mert technikailag könnyebben lebonyolítható, tudniillik oda

⁴ A 10 éves Magyar Rádió, 1925 – 1935. Szerk.K. Halász Gyula. Magyar Királyi Posta-Magyar Telefon Hírmondó-Rádió Rt. Budapest. 1935. 20.

már vannak vonalaink. Amidőn jó és egészséges javaslatodért hálás köszönetet mondok és ilyeneket a jövőben is szívesen veszek, fogadd stb. ...”.

A déli harangszó és kerete, műsorszerkesztésbe illesztése az elmúlt évtizedekben nem egyszer végletes helyzetek közé került. Megszüntetés és módosítás egyaránt szerepelnek az eseménydús évek során. A déli harangszó újabb történetéhez kapcsolódik az az immár majd két évtizedes történet, amely dr. Agárdi Péter egyetemi tanár (PTE) egy megnyilatkozásához fűződött. A Magyar Rádió műsorával kapcsolatban a Magyar Nemzet a rádió kuratórium üléséről beszámolva, ismertette Agárdi Péter megnyilatkozását, aki a lap szerint a déli harangszóhoz csatlakozó magyarázatok elvetését javasolta. 2002. szeptember 2-án Agárdi Péter azonban „hazugságnak és rágalomnak” tartja, azt, ami a Magyar Nemzet aznapi számában megjelent, „mivel ő nem felhívásként, hanem kérdés formájában vetette fel a kuratórium pénteki ülésén, hogy meddig sugározza a Magyar Rádió a Déli harangszót követő történeti ismertetőt”. A hír pillanatok alatt heves reakciókat keltett, a Magyar Rádió elnöksége közölte, nem kívánja megváltoztatni a Déli harangszót. A testület azután foglalt állást a kérdésben, hogy több történelmi egyház vezetője tiltakozott az elképzelés miatt.⁵

Magyarországon a déli harangszó a média része⁶. A Magyar Rádió déli harang-szava rövid helymagyarázattal minden nap máshonnan szól. A magyar média a déli harangszóval a történelmi folyamatosságot, a Kárpát-medence élő kapcsolatát dokumentálja.

A rádió és a nemzeti kultúra fenntartása

A multikulturalitás idején is fontos tényező a nemzeti sajátosságok megőrzése. Egyaránt áll ez a nagy múlttal rendelkező és a saját identitást most kialakító nemzetekre. Magyarország hagyományos értékei egyben európai értékek, megőrzésük a kontinens érdeke is.

A rádió feladata és jelentősége közismert, ennél fogva hagyománymegtartó és fenntartó funkciója jelentős.

Kalendárium az év jeles napjaira

A magyar népi kultúra legismertebb jellegzetességei a látványos népviselet, a sajátos magyar néptánc, népdal és népzene, a gazdag hímzés és fazekasművészet, a sokszínű mese- és mondavilág. Hagyomány alatt általában az elődök örökségéből azokat a cselekvéseket, dolgokat értjük, amelyeket nemzedékről nemzedékre változatlan formában tesznek és készítenek az adott társadalom tagjai szociokulturális öröklés (beleszületik az egyén az adott társadalomba és tovább viszi ősei hagyományait) alapján. A hagyományok az adott társadalom értékrendjét, világszemléletét tükrözik. A hagyományok nem mindig racionálisak, sokszor nem állják ki a tudomány próbáját.

A népszokások a kultúra hagyományozódásának spontán formái, az a keret, melyben a népesség ünnepe és hétköznapija lejátszódik. Közösségi magatartásmód és cselekvésmód; olyan viselkedési mód, amelynek a közösség tagjai alávetik magukat, mert megfelel az élő kulturális hagyománynak. Egyszerre illemtan, erkölcsi kódex, íratlan törvény, művészet,

⁵ MTI 19:48. https://www.gondola.hu/cikkek/13003-MSZP_Szotar__Folytatjuk_%3D_Megszuntetjuk_.html. Letöltve:2017.03.3.

⁶ A Petőfi Rádióban a budapesti Kálvin téri református templom 1980-ban megrepedt harangja szól (amely három közül a legnagyobb volt az első világháborúig). A Magyar Televízióban 1994-től 2011-ig a Mátyás-templom Szent Károly-harangja szólt; azóta a harang változatlan, csak új képekkel. Az újra forgatáshoz hozzájárult az, hogy 2010-ben a harangot felújították, a templom hiányzó harangjainak újra öntése keretében. Előtte, az 1990-es évek elején a pankaszi harangláb harangjának felvételét sugározták.

költészet, színjátszás, mítosz és mágia. Európa népeinél, és így hazánkban is, az élet legfontosabb területein már évszázadok, néhol évezredek óta a közösségi viselkedésmódot írott törvények szabályozzák. A népszokások érvénye az élet olyan területein maradtak meg, amelyek a közösség számára életbevágóan fontosak voltak. A közösség tagjainak egymáshoz való viszonyát, a család rendjét, a kis közösség erkölcsét és illemét, a lakóhelyen belüli elrendezést mindig is a szokások szabták meg. A közösség belső törvényei erősebbnek bizonyulnak, mint a rendeletek, a közösség szertartásos ünnepei továbbra is megmaradtak a régi formában. Hasonlóan ellenállóak voltak bizonyos mágikus erejűnek tartott rítusok, amelyek az élet legfontosabb területeire irányultak: a születésre, halálra vagy a termés sorsára. Az idevonatkozó praktikákat titokban, minden tilalom ellenére is gyakorolták vagy emlegették.

A népszokások, hagyományok jelentős része a naptári évhez fűződik. Az évszakok változásához, a napfordulókhoz, a mezőgazdasági munka egyes fázisaihoz, állami- és egyházi ünnepekhez, életkorokhoz egyaránt meghatározott rítusok fűződnek. E rítusok néha egyetlen napra korlátozódnak, máskor azonban ciklusokat ívelnek át: így beszélhetünk pl. tél-középi, kora tavaszi, májusi-pünkösdi szokássorozatról.

A naptári évhez fűződő szokások változatos, különböző történeti korokban jöttek létre. A szokást gyakorlóknak csak ritkán van fogalmuk e történeti rétegződésről. A naptárreformok is sok változást okoztak az egyes szokások időpontjában. Így lehetséges, hogy hazánkban, éppúgy, mint más európai népeknél, bizonyos évkezdő szokások időpontja december 13. (Luca napja) és január 6. (Vízkereszt) közt ingadozhat.

A kultúra népi örökségét 34 éves Magyar Rádió-s pályafutásom során rendszeres feltárással kutattam, rögzítettem. Szinte majd minden múzeumban, kiállító teremben készítettem riportokat, interjúkat néprajzkutatókkal, alkotó művészekkel, kiállítás-szervezőkkel az éppen aktuális ünnepek, jeles napok hagyományairól, de sokszor tudósítottam a megnyitőről is. A munka során könyvtárakban kutattam az Érdy-kódextől az aktuális tudományos anyagokig, hogy rendszerezett alappal kezdhessem meg sorozatomat a Magyar Rádióban. Küldetés és felelősség volt, amikor 1993-ban saját szerkesztésben először hallhatták jegyzeteimet a Magyar Rádió hallgatói. Tíz évig, 2003-ig az akkori Kossuth adó Napközben című szolgáltató magazin műsorban, és a szombat reggeli Krónikában volt hallható a Heti kalendárium jegyzetem. Mondanivalóm lényege az éppen aktuális hét jeles napjaihoz kapcsolódó ünnepek, néphagyományok, népszokások közzététele volt olyan szerkesztésben és stílusban, hogy az mindenki számára – iskolai végzettségtől függetlenül – érthető és élvezetes legyen.

A szellemi kulturális örökség hagyományos és élő egyszerre, folyamatosan újraalkotott és továbbadott. A szellemi kulturális tevékenység nem statikus, hanem generációról generációra öröklődik és létezik tovább. A szellemi kulturális örökség a közösségben él, annak tagjai az örökség gyakorlói és hordozói, egyben ők a megőrzés letéteményesei is. A magyar

múlt, a jeles napok, a szokások ma is az érdeklődés középpontjában állnak. Sokféle megnyilvánulással találkozunk, pl. a Hagyományok Háza rendszeresen összefoglalja a kínálat egy részét⁷, a tudomány és oktatás hasonlóan értékeli⁸.

A rádió műsorszerkezetének ki- és megválasztása, stratégiai- és aktuális vonatkozásainak kezelése nem kis feladat. A magyar népi kultúra, az említett sokféle kulturális érték közvetítése azonban létérdek. Ezért lenne kívánatos a Déli harangszóhoz hasonlóan ismét egy állandóan jelentkező olyan adás, amelyben az adott időszakra, jeles napokra jutó ismeretek újra a hallgatóság elé kerülnének, ezáltal is tudatosítva és megerősítve a magyar nemzeti identitást.

⁷ A Hagyományok Háza sajtófigyelő 2017. http://www.hagyomanyokhaza.hu/right_links/sajto/Le-toltve:2017.03.3.

⁸ Bihari Nagy Éva (2015) Hagyományismeret, népismeret, innováció. Tanulmányok a levelező- és részismereti tanárképzés tantárgy-pedagógiai tartalmi megújításáért – bölcsész tudományok Debreceni Egyetem Tanárképzési Központ. Debreceni Egyetemi Kiadó. Szaktárnet sorozat 7.5 -26.